

ДО ПИТАННЯ ПРО ТЕРОР ПРОТИ ЄВРЕЙСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ НА СТАНІСЛАВЩИНІ ПІД ЧАС НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ

У статті проаналізовано етапи, методи та масштаби репресій проти єврейського населення на території Станіславської (Івано-Франківської) області за роки нацистської окупації.

Ключові слова: терор, єврейське населення, Станіславська область, нацистська окупація.

Друга світова війна принесла значні страждання і втрати для багатьох народів, які опинилися на окупованих нацистами територіях. Але особливо значними, в силу різних причин, вони були для єврейського населення. За роки радянської влади питання Голокосту, як окрема проблема, в історичній науці не висвітлювалося. Про жертви серед єврейського населення говорилося в загальному контексті. Хоча в зарубіжній історіографії, здебільшого в мемуарного характеру, це питання докладно розглядалося.

З проголошенням державної незалежності України, питання Голокосту, в тому числі й на території Галичини, стало темою для дослідження багатьох науковців. У цьому ряду можна відзначити здобутки М. Гона¹, Ж. Ковби², О. Круглова³, І. Смольського⁴, Я. Хонігсмана⁵ та інших.

Питання Голокосту на території окремих областей, зокрема Станіславської (з 1962 р. – Івано-Франківська область), торкалися в різних аспектах у своїх публікаціях Б. Арсен⁶, О. Гайдукевич⁷, П. Волосенко⁸, С. Копчак⁹, М. Климишин¹⁰, В. Полек¹¹, Л. Соловка¹², Я. Токарук¹³, В. Яшан¹⁴ та ін. Однак, здебільшого публікації носять довідково-публіцистичний або мемуарний характер.

Отже, актуальність дослідження зумовлена відсутністю з даного питання комплексного наукового дослідження.

Мета і завдання цієї статті полягають в аналізі етапів і форм репресій проти єврейського населення на території Станіславської області, встановленні достовірності фактів та обрахунку кількості жертв.

Приготовляючись до війни з СРСР, нацистський уряд виробив відповідні установки з вирішення національного питання на окупованих територіях. В одній із них відзначалося, що «більшовицька радянська держава» – це

«спроба євреїв встановити у двадцятому столітті світове панування», а тому «боротьба проти більшовизму вимагає нещадних та енергійних дій насамперед... проти євреїв, котрі є головними носіями більшовизму»¹⁵.

На території Станіславської області репресії проти єврейського населення фактично розпочалися з 2 липня 1941 року. Їх проходження у різних формах (розстріли, вивезення до концтаборів) можна умовно розділити на чотири етапи: перший – липень-грудень 1941 р.; другий – 1942 рік; третій – січень-травень 1943 р.; четвертий – червень 1943 р. – липень 1944 р. Кожний із цих етапів характеризувався певною насиченістю репресивних акцій та кількістю жертв.

Уже через тиждень після окупації області союзними для Німеччини угорськими військами, військовий комендант Станіслава наказав єврейській раді (юденрату) скласти списки всіх представників єврейської інтелігенції. Надалі цю справу продовжило гестапо, оскільки відповідно до указів Гітлера від 17 і 22 липня 1941 р. на теренах колишніх східногалицьких воєводств (Львівського, Станіславського, Тернопільського) було створено п'ятий дистрикт – «Галичина» з центром у Львові, який на підставі розпорядження генерал-губернатора Ганса Франка від 1 серпня офіційно ввійшов до складу Генерального губернаторства¹⁶.

В адміністративно-територіальному плані до дистрикту «Галичина» входило 16 округів, із яких на території Станіславської області було створено чотири округи – Городенківську (Городенківський і Тлумацький повіти), Калуську (Войнилівський і Калуський повіти), Коломийську (Коломийський, Косівський, Снятинський повіти) та Станіславську (Деятинський, Надвірнянський, Рогатинський і Станіславський повіти)¹⁷.

2 серпня начальник станіславського геста-

по гауптштурмфюрер СС Ганс Крюгер викликав до себе обмана (голову юденрату) М. Зайбальда і наказав, щоб наступного дня до гестапо по черзі приходили групами єврейська інтелігенція: вчителі, фотографи, музиканти, адвокати та інші. У неділю й понеділок до гестапо, за словами Ю. Фоермана (інженер-картограф, який до початку 1944 р. працював у канцелярії Станіславського гестапо і вів власний щоденник), прийшло понад 1000 осіб, а повернулося звідти лише кілька музикантів та старших за віком лікарів. Всіх, хто не повернувся, завантажили на вантажівки і відправили до Пасічнрянського лісу (неподалік Станіслава), де й розстріляли. За наказом Крюгера всі інші євреї, які проживали в місті, змушені були від 4 серпня носити на лівому рукаві білу пов'язку з голубою зіркою Давида, відсутність якої загрожувала розстрілом¹⁸.

Водночас зазначимо, що в акті ж «Обласної надзвичайної державної комісії з встановлення і розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників і їх спільників на території Станіславської області» від 25 січня 1945 р., до якої входили і представники єврейської громади, говориться, що 3-4 серпня гестапо розстріляло 600 осіб єврейської національності¹⁹.

На початку вересня окупаційна адміністрація вперше заговорила про створення в Станіславі гетто, для якого планувалося відвести майже третину території міста, зокрема, всю його південно-західну частину, де західною межею була ріка Бистриця Солотвинська, а східною – сучасні вулиці в центральній частині міста – Галицька та гетьмана Івана Мазепа. Але в майбутньому гетто неможливо було розмістити понад 26 тис. єврейського населення міста, тому необхідно було додатково збудувати кілька десятків тимчасових бараків, або зменшити кількість в ньому населення.

Крім того, наприкінці вересня у Станіславі та окрузі гостро постала проблема з продуктами харчування, зумовлена як наслідками бойових дій, так особливо природними катаклізмами – затяжні дощі призвели у серпні до великої повені, що знищила значну частину врожаю.

Перед запровадженням карткової системи на продукти харчування окупаційна адміністрація провела на початку жовтня перепис населення, в результаті якого було встановлено, що в Станіславі проживало 58 тис.

осіб, у тому числі: євреїв – понад 26 тис., поляків – понад 21 тис., українців – понад 10 тис. і 260 «фольксдойче»²⁰, а в чотирьох повітах Станіславської округи проживало 482330 осіб, із них: 368990 українців, 66478 поляків, 42617 євреїв, 8958 «фольксдойче» і «райхсдойче» та 289 осіб інших національностей²¹.

Згідно з розпорядженням Станіславської окружної окупаційної адміністрації продуктові картки отримали лише особи німецької національності, частина поляків та українців, які працювали в адміністративно-господарських, поліцейських та інших структурах. Повністю було позбавлено продуктових карток єврейське населення²².

Із 6 жовтня розпочалося планомірне знищення єврейського населення у Станіславській окрузі. Зокрема, того дня в урочищі «Буковинка» під Надвірною було розстріляно понад тисячу євреїв-біженців, які намагалися в перші дні втекти до Угорщини, але були затримані й депортовані «за місцем проживання». Безпосередньо розстрілом керував начальник станіславського гестапо Крюгер²³.

12 жовтня відбувся масовий розстріл єврейського населення і в Станіславі. Приводом нібито став запланований на 22 жовтня приїзд до міста генерал-губернатора Франка і губернатора дистрикту Ляша. За словами В. Яшана (під час окупації був урядовцем у Станіславській окружній управі), гестапо провело розстріл для того, щоб «жидівські елементи, яким-небудь способом» не перешкодили цим «відвідинам міста». Однак, дещо сумнівним видається це твердження, що гестапо боялося якогось теракту чи стихійних заворушень. Навпаки, власне масовий розстріл міг спровокувати теракт. Насправді, на нашу думку, нацисти у такий спосіб вирішували проблему території та населення майбутнього гетто і продуктів харчування.

За словами Ю. Фоермана, акція 12 жовтня розпочалася о 7-й годині вранці, яку провели німецька поліція безпеки (шупо) та гестапівці. Всіх кого нашвидкуруч схопили, привезли на єврейське кладовище. Потрапила в їх число і сім'я Ю. Фоермана, який у своєму щоденнику так описує процес розстрілу. «Головною брамою ввійшли ми на кладовище, де були вже тисячі людей; сиділи рядами на землі. З правого боку молоді українці (з баудінсту) закінчували копання величезної могили довжиною 60 м, шириною 20 м, глибиною 5 м.

Нам наказали сісти на землю і віддати, під загрозою розстрілу (кілька трупів уже було), золоті дорогоцінності, гроші, золоті авторучки і т. п. Збирали це, під їх контролем, євреї. На кладовищі була українська поліція, шупо і гестапо. По ходу акції переконався, що це у них не вперше, і справа вже добре відпрацьована. Безперервно приводили нові групи людей. Встановили кулемет...

Потім розпочалася комедія. Сам шеф (*начальник гестапо Крюгер. – Авт.*) обходив і вимагав засвідчити, брав до уваги лише свідчення тих, хто у нього працював. Шупо спасало “своїх” працівників і тих, хто працював для війська. Відхилялися будь-які свідчення юденрату. Тих, хто засвідчений був добре, направляли до окремої групи; поставили коло неї спеціальну варту...

Шеф був ззаду, і я не мав уже можливості підійти до нього. І дивна справа, я прагнув, щоб якнайшвидше наступив кінець. Дружина не давала мені проте спокою: “Маєш сина, – сказала, – і маєш обов’язок рятуватися для нього, аби бути йому колись допомогою в житті”. Тим безперервним наполяганням вирвала мене з оціпеніння, так що, коли шеф підійшов, я звернувся до нього і нагадав йому, що роблю для нього план міста. Дозволив мені вийти з сім’єю і наказав прийти до нього на другий день вранці...

В групі уцілілих було до 100 чоловік... О першій годині розпочався розстріл. Наказано розібратися групами, зняти верхній одяг, до сорочки, і погнали до могили. Живих примушували стрибати в могилу. Четверо стріляло з кулемета по тих, що лежали в могилі: двоє німців і двоє українців. Деякі мали щастя, що в них добре попали; інші лишилися тільки пораненими, ці душилися, мучилися перед смертю. Вночі багато вилізло з могили і приповзло додому.

Втратив я тоді 9 осіб – найближчих родичів (батька, сестру з чоловіком і двома дітьми, братову з вісімнадцятилітньою дочкою).

Сиділи на землі, без руху, скам’янілі і нечулі. Падав на нас мокрий сніг. Дивився на те, що навколо діялось, кілька разів мусив всією силою волі усвідомити собі, що це реальність, а не якийсь злий привид. Адже кидали до могили вагітних жінок, матерів з дітьми на руках і стріляли по них безперервно... Рятуватися серед тих людей спробував лише один. По дорозі до могили утік у поле і, незважаючи на погоню (вже були сутінки),

втік. Ті, що стріляли, мінялися, пригощаючись у вільний час бутербродами.

Біля 6-ї години ексекуюцію припинили і дозволили тим, хто уцілів, повернутися додому. Ледве зумів піднятися з землі. Протягом того дня став дідом. В 51 рік життя відчув, що є дідом. До тієї пори міг працювати так, як мав би 20 років. Не мав до того жодної сивої волосини, а в той день побілів на скронях...

Страчено тоді, за моїми підрахунками, 9 – 10 тисяч чоловік. Декілька поранених врятувалося. Тільки вранці стали засипати могилу. Описав вірно те, що бачив своїми очима, без жодних емоційних акцентів»²⁴. А вже наприкінці свого щоденника, він, наводячи загальну кількість жертв у Станіславі й окрузі, каже, що на єврейському кладовищі було розстріляно й захоронено 8 тис. осіб²⁵.

Водночас В. Яшан у своїх спогадах пише, що «право стріляти жидів і не лише жидів, але взагалі всіх людей, належало виключно до гестапівців. Речі й майно знищених жидів списували і збирали окремі німецькі команди». І лише як допоміжні сили гестапо іноді залучало німецьку поліцію, німецьку жандармерію (шупо), угорців, а часом і українців. За його словами, того дня було розстріляно приблизно 6 тис. євреїв²⁶.

В акті ж обласної надзвичайної комісії із розслідування злочинів нацистів, говориться, що 12 жовтня було розстріляно 12 тис. євреїв²⁷.

Таким чином, наведені джерела стосовно кількості жертв, значно різняться. Істину могла б встановити ексгумація останків. Однак надзвичайною комісією вона не була проведена, а лише зафіксовано в акті, що на єврейському цвинтарі оглянуто 458 могил (із них 32 – спільні), в яких поховано біля 100 тис. осіб. Крім того, було відзначено, що в окремих могилах було виявлено людські останки і попіл. Стосовно попелу, то відомо, що із січня 1944 р. до 25 березня 1944 р. на цвинтарі, який загородили масивним парканом, працювала під наглядом гестапівців спеціально привезена бригада арештантів-євреїв із Янівського концтабору у Львові. Вони викопували трупи з ям і спалювали в спеціально привезених печач. Попіл просіювали, а кістки – перемелювали²⁸. Чи нацисти шукали в цих могилах вироби із золота, чи знищували сліди своїх злочинів – не відомо. Можливо, і те, і друге.

Слід зазначити, що масові страти євреїв у

в Станіславі, Надвірній, а також Ділятині, за словами В. Яшана, «дуже прикро вплинуло на настрої українського населення, яке ще не встигло привикнути до таких масових масакр (страт. – авт.). Настрій був такий пригноблений, що окружний староста мусів звертатися з окремими виясненнями, щоб населення успокоїлося»²⁹. Для українського населення реакція була зрозумілою, оскільки вони мали змогу побачити наслідки такої ж «роботи» НКВС, коли в липні 1941 р. було виявлено на околицях Станіслава, Надвірної та в інших місцевостях таємні «ями-поховання», розстріляних в'язнів Станіславської тюрми.

Після 12 жовтня, розпочалася робота зі створення в Станіславі та інших місцевостях області гетто. Зокрема, євреям, які залишилися живими, наказувалося з 13 жовтня до 15 грудня 1941 р. заселяти визначену під гетто територію, а мешканцям інших національностей – переселитися у звільнені євреями приміщення в інших частинах міста.

Офіційно про створення гетто у Станіславі було оголошено наказом міського голови капітана Альбрехта від 20 грудня 1941 р. У ньому, крім означення границь теж говорилося, що «при пограничних вулицях жидівської дільниці, означених широким білим поясом, мають жиди тримати закриті вікна». Гетто було обнесено по периметру високим двометровим парканом з дощок, зверху якого був протягнутий колючий дріт. Для тих євреїв, які працювали в місті, було зроблено три виходи-входи («шлюзи»).

Згідно з розпорядженням, в гетто створювалася власна адміністрація – юденрат (рада) і поліція, члени якої замість зброї носили лише дерев'яні кийки. Зайти і вийти з гетто, за винятком урядових осіб, можна було лише при наявності спеціальної перепустки. На території гетто була своя лікарня, майстерні, крамниці та інші заклади. Порядок на «шлюзах» (виходах-входах) підтримувала спеціально створена «німецька головна поліційна сторожа з двома станицями»³⁰.

Значно меншими за розмірами ніж у Станіславі, були створені гетто в Тисмениці, Снятині, Калуші, Надвірній, Рогатині. Зокрема, у Тисмениці, що знаходилася на віддалі 11 км від Станіслава, «німецьке урядування, – за словами очевидця тих подій В. Волоценка, – почалося від приказу для жидів, започаткованого вже мадярами, ношення опаски на рукаві та переселення до гетта. Гетто

зробили в місці найбільшого скупчення жидівського поселення саме біля синагоги на ринку. До синагоги звозили всі пограбовані речі в жидівських домах, там їх сортували й вивозили автами на залізницю й посилали в Німеччину. Рівночасно вивозили з гетта постріляних жидів на місцевий жидівський цвинтар»³¹.

В «Акті комісії з розслідувань злочинів німецько-фашистських загарбників», яка вивчала це питання у серпні-вересні 1944 р., говориться, що «табір являв собою квадрат 300 м на 500 м і був обнесений колючим дротом. Люди, які знаходилися в таборі, у більшості знаходилися під відкритим небом, лише мала їх частина могла поміститися у єврейській синагозі і в будинку, які знаходилися на території табору. Сама синагога і будинки не були пристосовані під житло, так як у них не було ні вікон, ні дверей. Сам табір не був постійним, а являвся евакуаційним табором, з якого радянських громадян привозили до міста Станіслава.

Утримання в таборі були жахливими. Німці продуктів харчування не давали. Над утримуваними громадянами проводили всілякі тортури, як-то: цькували собаками, били, роздягали догола, за дрібні порушення розстрілювали на місці. У такий спосіб було вбито 43 особи»³².

Аналогічні тортури відбувалися й в інших гетто області.

До 31 березня 1942 р. масових розстрілів єврейського населення в Станіславі та інших населених пунктах нацисти не проводили, хоча поодинокі відбувалися щодня, з причини відсутності у затриманих жовтої пов'язки, виходу без дозволу із гетто та за інші дрібні порушення.

Чергова масова розправа у Станіславі відбулася 31 березня 1942 р. Того дня із гетто було забрано близько 5 тис. осіб і під конвоєм припроваджено на залізничний вокзал, де посаджено в товарні вагони й відправлено до концтабору смерті в Белжець (Люблінський дистрикт). У самому ж гетто під час «відбору» для вивезення було вбито кілька десятків осіб, які чинили опір та спалено понад 30 будинків³³.

Після цієї акції в гетто, за словами Ю. Фоєрмана, залишилося 15 тис. осіб, а його площу зменшено на третину³⁴. У зв'язку з цим було проведено й «докорінну реорганізацію» гетто. Зокрема, все населення було поділено

на три категорії: «А», «Б» і «С». Дві перші склали всі здорові й працездатні, а третю – хворі, діти, непрацездатні й особи похилого віку. Особи категорії «А» мали жити в центрі гетто, «Б» – в районі вулиць Галицької – Петра Скарги й вважалися «робочим резервом». Для категорії «С» (понад три тисячі осіб) було виділено два непристосованих приміщення – колишнього млина та шкіряної фабрики. Це був своєрідний «табір смерті» в гетто. Тому, за словами Ю. Фоєрмана, «багато старших осіб закінчили життя самогубством», а окремі навіть «платили колосальні ціни за отруту, бо не хотілося потрапляти до табору, в якому панувала страшна вошивість»³⁵.

Крім антисанітарії, голоду, тут лютували різні хвороби, від яких щодня помирало 20-30, яких закопували тут же на подвір'ї, або відвозили на єврейське кладовище. З метою «профілактики» гестапівці й поліцаї регулярно відвідували млин і фабрику й розстрілювали дітей, хворих, жінок, людей похилого віку, розширюючи, таким чином «житлову площу» на кілька днів для ще живих. Населення у цьому «таборі смерті» постійно змінювалося. Це було зумовлено тим, що з квітня до Станіслава почали привозити євреїв із інших гетто на території області, більшість із яких одразу ж відправляли до Янівського концтабору у Львові та на території Польщі (Белжець, Майданек), а дітей, хворих та інших розміщали в «таборі смерті» (млині Рудольфа та фабриці Шузмана). 7 травня 1942 р. тут було розстріляно 600 осіб.

Черговий масовий розстріл у Станіславі відбулася 22 серпня 1942 р., який провів комендант німецької поліції безпеки (шупо) капітан Штреге. Приводом до цієї «відплатної акції», за словами Ю. Фоєрмана, нібито стала бійка між одним євреєм із гетто та українським поліцаєм, які мали спільний «гендель». Побитий українець поскаржився коменданту, а той вирішив за це покарати мешканців гетто. Як пише Ю. Фоєрман, спершу комендант наказав членам юденрату у визначений термін здати золоті монети, коштовності тощо. А оскільки було здано небагато, то «наказав викопати могилу в самому центрі на площі коло вулиці Бельведерської і на площі Вандлера (нині – це майже центр міста, забудований будинками покращеного планування. – Авт.) на тисячу чоловік, бо оголосили, що стільки має бути страчено чоловіків без дітей». Першою жертвою став

голова юденрату Гольдштейн, якого «повісили на шибениці, а оскільки був дуже важкий, линва обірвалася. Його застрелено. Потім повісили на ліхтарях Бельведерської вулиці по два функціонера служби порядку на кожний ліхтар». (Всього було повішено 20 осіб, тіла яких висіли впродовж трьох днів). Після цього відібраних для розстрілу, виводили групами на площу, наказували роздягтися наголо, лягти на землю і розстрілювали. «Першими пішли члени юденрату, а вночі за участю єврейської служби порядку забрали їх родини і також страчено. В неділю о 8-й годині ранку езекуцію закінчили»³⁶.

Зазначимо, що за даними акту надзвичайної комісії з розслідувань злочинів німецько-фашистських загарбників, того дня було розстріляно й «живими кинуте в могилу» 1200 осіб³⁷.

Деяко сумнівним видається твердження Ю. Фоєрмана, що приводом до такого масового розстрілу стала банальна побутова бійка між українським поліцаєм і євреєм із гетто, оскільки такі ж розстріли було проведено в цей час і в інших гетто Станіславської округи. Так, у Тисмениці, за словами очевидця тих подій П. Волосенка, того ж дня було розстріляно всіх євреїв, які працювали з дозволу окупаційної влади на місцевій фабриці кожухів. Їх було «вивезено на жидівський цвинтар і там п'яні гестапівці при допомозі німців з окружних лігеншафтів (ужержавлені маєтки польських панів) постріляли їх в одну велику яму»³⁸.

Чергова акція зі знищення євреїв на Станіславщині відбулася 12 вересня 1942 р., на сам єврейський Новий рік (Рош Ашан). Зокрема, у станіславському гетто на тій же площі Вандлера було розстріляно біля 2 тис. працівників єврейського баудінсту (робочої служби), переважно жінок. Після цього розстрілу євреїв категорії «А» і «Б» залишилося не більше 4 тисяч³⁹. Того ж дня понад 5 тис. осіб було вивезено із Станіслава до концентраційних таборів⁴⁰.

З вересня 1942 р. нацисти починають повністю «зачищати» гетто в інших містах області. Так, 22 вересня було ліквідовано гетто в Тисмениці, а всіх, хто ще в ньому залишився, відправили до Станіслава⁴¹, розстрілявши в дорозі 20 осіб, із числа тих, які «не могли йти або намагалися втекти». Всього ж, за даними акту надзвичайної комісії, «за період існування табору в місті Тисмениці

німці вбили і замордували 63 особи, які поховані на єврейському кладовищі»⁴².

За даними надзвичайної комісії, до кінця 1942 р. масові розстріли єврейського населення в Станіславі й області було проведено 22 вересня (2800 осіб), 5 жовтня (1200 осіб), 11 жовтня (1500 осіб), 21 жовтня (3000 осіб), 3 листопада (2800 осіб), 14 листопада (3600 осіб), 24 листопада (2200 осіб), 3 грудня (3600 осіб), 14 грудня (2500 осіб), 20 грудня (1900 осіб) і 31 грудня (3600 осіб)⁴³. А в 1943 р. – 5 січня 1943 р. (2200 осіб), 11–18 січня (4800 осіб), 27 січня (1700 осіб), 5 лютого (1400 осіб), 18–25 лютого (2100 осіб), 3 березня (800 осіб), 15–31 березня (6500 осіб) і 15 травня (252 осіб). Таким чином, всього було розстріляно майже 48,5 тис. осіб⁴⁴.

Саме 23 лютого 1943 р. відбулася остаточна ліквідація станіславського гетто. За словами Ю. Фоєрмана, «того дня, у вівторок, досвіта українська поліція оточила гетто... Почали систематично збирати людей з домів і схронів. Служба порядку (*єврейська*. – *Авт.*) була змушена у цьому допомагати. Всіх їх зібрали і, як завжди, розстріляли»⁴⁵.

Після чого окупаційна влада Станіслава оголосила, що місто очищено від єврейського населення. Проте, розстріли, але вже не такі масові, продовжувалися до часу звільнення території області в липня 1944 р.

Під час останнього (четвертого), етапу репресії проводилися не лише проти єврейського, а й українського та польського населення. Причиною став невдалий рейд (у воєнному значенні) на Прикарпаття партизанського з'єднання під командуванням С. Ковпака, а також активізація відділів УПА, базою для яких з літа 1943 р. стають Карпати. У зв'язку з цим окупаційний нацистський режим запроваджує з 10 жовтня 1943 р. надзвичайний стан у дистрикті «Галичина», який діяв аж до липня 1944 р. Відтепер облави, захоплення та розстріли заручників, вивезення на роботи до Німеччини стають буденним явищем. Потрапляло в ці облави і єврейське населення. Зокрема, лише впродовж жовтня – листопада 1943 р. на Станіславщині було прилюдно страчено 191 особу і вивезено понад 15000 осіб. А за період із жовтня 1943 р. до липня 1944 р. було розстріляно 1571 особу української національності, звинувачених у «зв'язках» з ОУН-УПА, в тому числі понад 100 «за сприяння жидам»⁴⁶.

Всього, за даними надзвичайної комісії, на

території Станіславської області від серпня 1941 р. до серпня 1944 р. було знищено нацистськими окупантами 223920 осіб різних національностей⁴⁷, у тому числі, згідно з актом Станіславської міської надзвичайної комісії 127352 особи єврейської національності⁴⁸. Останні дані є помилковими, з тієї причини, що така кількість євреїв області на початок німецько-радянської війни не могла проживати. Зокрема, за даними другого всепольського перепису населення, проведеного 9 грудня 1931 р., у Станіславському воєводстві проживало 1480285 осіб, яких 245944 – римокатолицького віросповідання, 1079019 – греко-католицького, 139746 – іудейського та 15576 – інших віросповідань (євангельські християни, лютерани, штунди та ін.). Із числа єврейського населення від 40 до 45% проживали в містах (55741 особа була задіяна в торгівлі, 45144 – у промисловості і лише 13764 займалися рільництвом, а 206 – городництвом, рибальством, лісництвом)⁴⁹. Станом на 1 січня 1936 р. у Станіславі проживало 60,3 тис. осіб, у Коломиї – 33,4 тис., у Городенці – 12,3 тис., Калуші 12,1 тис., Снятині – 10,9 тис., Надвірній – 10,5 тис., Болехові – 10,7 тис. осіб⁵⁰. В інших містечках області проживало менше 10 тис. осіб, а чисельність єврейського населення у них у середньому становила не більше тисячі осіб. Наприклад, у Тлумацькому повіті, до якого входила і Тисмениця, проживало 96636 особи, із них: українців – 59918 осіб, поляків – 35215, євреїв – 1054, представників інших національностей – 449 осіб⁵¹. Найбільше євреїв – до 500 осіб, проживало в Тисмениці, хоча до Першої світової війни, єврейська громада налічувала понад 2 тис. осіб.

Необхідно відзначити і той немаловажний факт, що в 1937–1938 рр., у зв'язку з тим, що в Європі «запахло» війною, з Галичини розпочинається масова еміграція єврейського населення в країни Північної і Південної Америки, а також у Палестину. Зокрема, лише до Палестини впродовж 1929–1939 рр. виїхало із Західної України понад 23 тис. євреїв. Приблизно така ж їх кількість емігрувала до США, Канади та інші країни.

З приходом радянської влади розпочалися репресії. Зокрема, за період з вересня 1939 р. до березня 1941 р. за «контрреволюційні злочини» (ст. 54 і 56 КК УРСР) у західних областях було арештовано 54304 особи, із них: поляків – 21449 осіб, українців – 19982,

евреїв – 12695, білорусів – 178 осіб⁵². Не менше п'яти тисяч із них було арештовано у Станіславській області, де діяло 78 різних єврейських організацій, причому значна частина із них належала до сіоністського напрямку⁵³.

Згідно з договором про дружбу і кордон від 28 вересня 1939 р. до 5 червня 1940 р. скористалися правом виїхати в німецьку окупаційну зону 30062 сім'ї, в кількості 65899 осіб⁵⁴. Серед них було й кілька тисяч єврейських сімей.

29 червня – 1 липня 1940 р. органи НКВС провели масову акцію з виселення так званих біженців (осіб, які не мали паспортів та тимчасових посвідчень). Всього, за даними НКВС УРСР, із шести західних областей було вислано 37532 сімей, в складі 83207 осіб та 19476 одинаків, у тому числі 1170 сімей (2519 осіб) і 612 одинаків із Станіславської області⁵⁵. За національним складом 84% біженців становили євреї, 11% – поляки, 2% – українці, решта – інших національностей⁵⁶.

Насамкінець, кільком тисячам єврейського населення вдалося до початку німецько-радянської війни переселитися із Станіславщини в інші області УРСР.

Таким чином, у силу зазначених причин кількість єврейського населення на початок німецько-радянської війни на території області становила не більше 80–90 тис. осіб.

Якщо станом на жовтень 1941 р. у чотирьох найбільш населених повітах Станіславської округи проживало 482330 осіб, із них: 368990 українців (76,8%), 66478 поляків, 42617 євреїв, 8958 «фольксдойче» і «райхсдойче» та 289 осіб інших національ-

ностей⁵⁷, то станом на 1 грудня 1942 р. в окрузі уже проживало 406883 осіб, із них: українців – 340939, поляків – 55394, фольксдойчів – 2600, рейхсдойче – 1268, вірмен – 157, караїмів – 107, інших національностей – 6418 осіб⁵⁸.

Таким чином, населення скоротилося на 75147 осіб, а єврейське населення взагалі не згадується. Із цієї кількості 28051 особа становили українці, 11084 – поляки. Якщо до категорії «інші національності» віднести євреїв, то фактично за рік втрати єврейського населення на території Станіславської округи становлять приблизно 29,5 тис. осіб.

Згідно даних уповноваженого Ради в справах релігійних культів при Станіславському облвиконкомі, станом на 1946 р. в області єврейські громади діяли в Станіславі, Коломиї, Рогатині і Гвіздці. Зокрема, у Станіславі станом на 31 липня 1946 р. проживало до 1000 осіб, а в області – понад 2 тис.⁵⁹. Станом 1959 р. (згідно даних першого повоєнного перепису) у Станіславі проживало 2100 осіб єврейської національності та 3900 осіб загалом в області⁶⁰.

Отже, питання статистики кількості жертв єврейського населення на території Станіславської області за час нацистської окупації є достатньо складним і потребує глибшого вивчення, оскільки наведені дані в актах надзвичайної комісії із розслідування злочинів нацистських окупантів є дещо завищеними. Однак, ми не ставимо під сумнів сам факт Голокосту, оскільки будь-яке життя є безцінним, незалежно від національності.

Джерела та література

1. Гон М. Із кривдою на самоті. Українсько-єврейські взаємини на західноукраїнських землях у складі Польщі (1935–1939) / М. Гон. – Рівне, 2005. – 192 с
2. Ковба Ж. Голокост єврейства – складова етнодемографічної катастрофи у Східній Галичині у 1939–1953 рр. / Ж. Ковба // Катастрофа європейського єврейства під час Другої світової війни. Рефлексії на межі століть : зб. наук. праць за матеріалами міжнар. наук. конф. [“Єврейська історія та культурна країна Центральної та Східної Європи”]. – К., 2000. – С. 70–77.
3. Круглов А. И. Катастрофа украинского еврейства 1941–1944 гг.: энцикл. справ / А. И. Круглов. – Харьков, 2001. – 376 с.
4. Хонигсман Я. Катастрофа єврейства Західної України. Євреї Восточної Галиції, Західної Волини, Буковини и Закарпаття в 1933–1945 годах / Я. Хонигсман. – Львов, 1998. – 352 с.
5. Смольский И. Зарождение и развитие сионизма в Галиции в конце XIX – начале XX вв. /И. Смольский // Материалы XI ежегодной Международной междисциплинарной конференции по иудаике. – М., 2004. – Ч. 1. – С. 405–411.
6. Арсен Б. С. Моя гірка правда. Я і Холокост на Прикарпатті / Б. С. Арсен. – Надвірна,

2004. – 366 с.
7. *Гайдукевич О.* «Табір смерті» у Станіславі / О. Гайдукевич // Краєзнавець Прикарпаття. – 2003. – № 1. – С. 60.
 8. *Волосенко П.* Тисьмениця / П.Волосенко. – Нью-Йорк, 1958. – 124 с.
 9. *Копчак С. І.* Етнічна структура й міграції населення українського Прикарпаття (статистико-демографічне дослідження) / С. І. Копчак, В. І. Мойсеєнко, М. Д. Романюк. – Львів, 1996. – 282 с.
 10. *Климишин М.* «Станіславівський процес» (На основі матеріалів, поданих Іваном Р. Костюком) / М.Климишин // Альманах Станіславівської землі. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1985. – Т.2. – С. 338–340.
 11. *Полек В.* Мертве місто (До 50-річчя фашистського геноциду проти євреїв) / В. Полек // Галичина. – 1991. – 12 жовтня.
 12. *Соловка Л. М.* Холокост на Станіславщині: хронологія злочину за документами ДАІФО /Л. М. Соловка // Світ молоді. – 2001. – 22 червня.
 13. *Токарук Я.* Утворення єврейського гетто у Станіславі в 1941 р. / Я. Токарук // Галичина. – 2006–2007. – № 12–13. – С. 385–393.
 14. *Яшан В.* Під брунатним чоботом. Німецька окупація Станіславщини у Другій світовій війні. 1941–1944 / В. Яшан. – Торонто, 1989. – 284 с.
 15. *Коваль М. В.* Нацистський геноцид щодо євреїв та українське населення (1941 – 1944 рр.) // Укр. іст. журн. – 1992. – № 2. – С. 25 – 26.
 16. Українське слово. – 1941. – 15 серпня.
 17. Українське слово. – 1941. – 2 грудня.
 18. *Фоєрман Ю.* Щоденник з Станіслава (1941–1943 роки) / Ю. Фоєрман; пер. Б. С. Арсена. – Івано-Франківськ, 1992. – С. 3 – 4.
 19. Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО), ф. Р-98, оп. 1, спр. 2, арк. 12.
 20. *Яшан В.* Під брунатним чоботом... – С. 59.
 21. Станіславівське слово. – 1942. – 25 березня.
 22. Українське слово. – 1941. – 22 жовтня.
 23. *Яшан В.* Під брунатним чоботом... – С. 193.
 24. *Фоєрман Ю.* Щоденник... – С. 5 – 7.
 25. Там само. – С. 23 – 24.
 26. *Яшан В.* Під брунатним чоботом... – С. 194.
 27. ДАІФО, ф. Р-98, оп. 1, спр. 2, арк. 12.
 28. Там само, спр. 1 а, арк. 262–264; спр. 2, арк. 51, 61.
 29. *Яшан В.* Під брунатним чоботом... – С. 194.
 30. *Фоєрман Ю.* Щоденник... – С. 8 – 9.
 31. *Волосенко П.* Тисьмениця. – Нью-Йорк, 1958. – С. 52.
 32. ДАІФО, ф. Р-98, оп. 1, спр. 32, арк. 3.
 33. *Фоєрман Ю.* Щоденник.... – С. 12.
 34. Там само. – С. 12 – 13.
 35. Там само.
 36. Там само. – С. 16 – 17.
 37. ДАІФО, ф. Р-98, оп. 1, спр. 2, арк. 12.
 38. *Волосенко П.* Тисьмениця. – С. 52.
 39. *Фоєрман Ю.* Щоденник. – С. 21–22.
 40. ДАІФО, ф. Р-98, оп. 1, спр. 2, арк. 12.
 41. *Волосенко П.* Тисьмениця. – С. 55.
 42. ДАІФО, ф. Р-98, оп. 1, спр. 32, арк. 3.
 43. Там само, спр. 2, арк. 12.
 44. Там само.
 45. *Фоєрман Ю.* Щоденник... – С. 23 – 24.
 46. *Шанковський Л.* Тринадцять літ // Альманах Станіславівської землі. Том перший. – Нью-Йорк – Торонто – Мюнхен, 1975 / Л.Шанковський. – С. 172 – 173.
 47. Радянське Прикарпаття. 1939–1959. Документи й матеріали. – Ужгоро: карпати, 1964. – С. 176.
 48. ДАІФО. ф. Р-98, оп. 1, спр. 16, арк. 100–105, 185–185 зв.
 49. Drugi powsztcchwy spis ludnosci Rzeczypospolitej polskiej z dn. 9. XII. 1931/ Zesz 65: Wojewodstwo Stanislawowskie. – Warszawa, 1938. – S. 296–328.
 50. Maly rocznik statystyczny, 1936. – Warszawa Nakladem glównntgo Urzędu Statystycznego, 1936. – S. 16.
 51. ДАІФО, ф. 2, оп. 7, спр. 941, арк. 76.
 52. *Горланов О.А., Рогинский А.Б.* Об арестах в западных областях Белоруссии и Украины / О.А.Горланов, А.Б.Рогинский [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.memo.ru/history/Polacy/GORROG_C.htm. – Відкритий екран
 53. ДАІФО, ф. ф. 69, оп.1, спр. 33, арк. 14–25.
 54. *Дугин А. Н.* Спецпоселения/ Анатолий Николаевич Дугин / Сб.: Полиция и милиция России: очерки истории. – М.:Высшая юридическая заочная школа, 1993. – С. 81.
 55. *Білас І.Г.* Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953. Суспільно-політичний

- та історико-правовий аналіз: У 2 т. / І.Г. Білас. – К.: Либідь – Військо України, 1994. – Кн. 1. – С. 156.
56. *Гурьянов А.Э.* Польские спецпереселенцы в СССР в 1940–1941 гг. / А.Э.Гурьянов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.memo.ru/history/Polacy/g_1.htm. – Відкритий екран
57. Станіславівське слово. – 1942. – 25 березня.
58. Львівські вісті. – 1942. – 18 листопада.
59. ДАІФО, ф. Р-388, оп. 2, спр. 64, арк.. 27, 58.
60. *Копчак С. І.* Етнічна структура й міграції населення українського Прикарпаття (статистико-демографічне дослідження) / С. І. Копчак, В. І. Мойсеєнко, М. Д. Романюк. – Львів, 1996. – С. 42–43.

Игорь Андрухив

К вопросу о терроре против еврейского населения на Станиславщине во время нацистской оккупации

В статье проанализированы этапы, методы и масштабы репрессий против еврейского населения на территории Станиславской (Ивано-Франковской) области за годы нацистской оккупации.

Ключевые слова: террор, еврейское население, Станиславская область, нацистская оккупация.

Igor Andrukhiw

The Issue of the Terror against the Jews in the Stanilavsky Region during the Period of the Nazi Occupation

The article analyzes the stages, methods and range of repression against Jewry populations on the territory of Stanislav region during Nati occupation.

Key words: terror, the Jewish population, Stanislavsky region, Nazi occupation.

